

BELH HANEFİ FIKIH EKOLÜ (YAYILMA SÜRECİ VE SEBEPLERİ)

BELH HANEFİ FİQH SCHOOL (DISPREADING PROCESS AND REASONS)

Khudayberen HABIBULLAH

**Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı İslam Hukuku Bilim
Dalı Bursa, Türkiye**

*e-mail: khudayberen1986@gmail.com

ÖZET

Afganistan'da İslam'ın yayılmasından sonra İslami ilimlerde özellikle fıkıh ilminde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bölge halkından birçok kişi bizzat Ebu Hanife'ye giderek fıkıh ilmini tahsil etmiş ve bu ilmi geleneği memleketlerine intikal ettirmişlerdir. Belh halkı, ilim talebi için sadece Ebû Hanife'ye gitmiştir. Hanefi mezhebinin bu coğrafyada yaygınlık kazanmasında ve halkın Hanefiliği tercih etmesinde, Ebu Hanife'nin Afgan asıllı olmasının yanı sıra bölgede hüküm süren devletlerin, Hanefi mezhebine meyletmesi ve Belh'li öğrencilerin de etkisi büyüktür. Belh, Gazne ve Herat gibi şehirler birer fıkıh merkezi haline gelerek birçok fıkıh âlimi yetiştirmiştir. Kûfe merkezli bu fikhî gelenek, Afganistan'ın kendi kültür ve sorunlarıyla zenginleşerek gelişmiş ve bölgelere nispetle Belh âlimleri (Meşâyih-i Belh) ve Buhara âlimleri gibi bir gruplandırmaya tâbi tutulmuştur. Bölgede diğer mezhepler var olsa da yaygınlık ve etkinlik bakımından Hanefi mezhebi hâkim durumdadır. Özellikle Belh şehri, Hanefi mezhebinin merkezlerinden biri konumuna gelmiştir. Belh âlimleri, yaşadıkları bölge şartları gereği birçok meselede diğer Hanefi âlimlerinden ayrılırlar.

Anahtar Kelimeler: Afganistan, belh ekolü, hanefi mezhebinin yayılışı ve sebepleri

JEL KODU: Z0

ABSTRACT

After the spread of Islam in Afghanistan, there were important developments in Islamic sciences, especially in fiqh. Many people from the region went to Abu Hanifa personally and studied fiqh and transferred this scientific tradition to their hometowns. The people of Balkh only went to Abu Hanifa to seek knowledge. In addition to the fact that Abu Hanifa is of Afghan origin, the tendency of the states ruling in the region to the Hanafi sect and the students of Belh have a great impact on the prevalence of the Hanafi sect in this geography and the people's preference for Hanafism. Cities such as Belh, Gazne and Herat became centers of fiqh and trained many fiqh scholars. This Kufe-based jurisprudence tradition developed by enriching with Afghanistan's own culture and problems, and was classified as Belh scholars (Maşâyih-i Belh) and Bukhara scholars relative to the regions. Although there are other sects in the region, the Hanafi sect is dominant in terms of prevalence and effectiveness. In particular, the city of Belh has become one of the centers of the Hanafi sect. Balkh scholars differ from other Hanafi scholars in many issues due to the conditions of the region they live in.

Key Words: Afghanistan, balkh school, the spreading of hanafi sect and its reason

JEL CODE: Z0

GİRİŞ

OrtaAsya ülkelerinden biri olan Afganistan, coğrafi konum olarak eski Horasan bölgesi içinde kalır. Afganistan bölgesi, bu güne kadar (أريانا) Âriana (Gubar, 1368; 1384) (خراسان) Horasan¹ ve (افغانستان) Afganistan olmak üzere üç farklı isimle anılmıştır. (Tanîn, 2005; Gubar, 1368; Pejend, 2005). Afganistan'da Hulefa-i Raşidin Döneminde (İbn Vazih, 2003; İbn Kesir, 1994;

¹ “Horasan ismi eski Farsça'da hur (güneş) ve âsân (“doğan”) kelimelerinden meydana gelmiştir. Güneşin doğduğu yer ve doğu bölgesi demektir. İslâm coğrafyacılarına göre Horasan, Mâverâünnehir tarafından çevrilmiş geniş bir alandır. Bu alan, “Ümmühât” denilen Nişâbur, Merv, Belh ve Herat şehirleri etrafında yer alan dört büyük bölge olarak da adlandırılır. Çetin, “Horasan”, *DİA*, XVIII, 234. Bk. İstahri, *Mesalik ve Memalik*, , 203

Habibî 1367). Araplar vasıtasıyla İslam dininin kabul görüp yayılmasıyla birlikte daha önceki hukukun yerini İslam hukuku alır. Günümüzde Afganistan nüfusunun %99'dan fazlası Müslümanlardan oluşur. Müslüman nüfusun %80-90 oranı Sünniler olup hâkim mezhep Hanefî mezhebidir. (Abâdi, 1992; Hammad, 2012; Saray, 1988) Afganistan'ın Belh, Herat ve Gazne gibi şehirleri ö dönemde birer ilim merkezi olmuştur. (Habibî, 1967).

Belh Şehri

Belh, Afganistan'ın bir kenti olsa da tarihi bakımdan Afganistan isminden daha eski ve kültürel açıdan daha meşhurdur. Adını eski Farsça'da "bahtriş", Avasta'da "Behdi" şeklinde geçen "Baktres'ten" alan Belh şehri, Horasan'ın dört büyük şehriden biri olup bu günkü Afganistan'ın kuzeyinde yer alır (Müderriş 1978; Yazıcı, 1992). Kültürel özelliğinden dolayı Horasan'ın başkenti, "ümmüd-dünya", "ümmül-bilad" ve "ümmül-medain" lakaplarıyla anılmıştır. Arap coğrafyacılarınca "Ma'suka ve Behiyye" lakaplarıyla anılan Belh'e Hz. Osman zamanında hicri 32 (m.653) yılında Ahnef b. Kays vasıtasıyla İslam dinin gelmesinden sonra "Kubbetül-İslam" denmiştir.(Vâiz-i Belhî, 2009; Müderriş, 1978; Belazuri, 2013; Khalîk, 2008,). Eski medeniyetlerin doğduğu bir kent olan Belh, İslam medeniyetinin gelişmesinde de önemli paya sahiptir.

Fıkıh ve Fukahâ Açısından Belh'in Konumu İlimi Durumu

İslam'ın yayılmasından sonra kısa bir sürede ilim merkezi haline gelen Belh, tefsir, hadis, fıkıh, tasavvuf, vb. islami ilimlerde birçok âlim yetiştirmiştir.² Camilerindeki ilim halkalarının en yaygın ve ağırlıkta olanı fıkıha tahsis edilen halkalar olup bunun sonucunda Belh şehri fıkıh ilmiyle şöhret bulmuştur. (İstahrî, 2004; Hamevî, 1957; İmâdî, y.t.). Belh, İslamî ilimlerin eğitim-öğretimi bakımından öyle bir seviyeye gelmiş ki her semtinde bir medrese ve cami oluşmuş vaziyettedir. Nitekim Abbasiler döneminde sadece Belh'te 1848 mescit, 400 medrese ve 1200 müftünün ve fakih, müfessir ve meşayih olmak üzere toplam 50 bin âlimin olduğu rivayet edilir (Mahfil,1343; Vâiz-i Belhî, 2009). Bu yüzden Belh şehrine daru'l-fukâha, daru'l-fikh ve hizânetü'l-fikh gibi isimler verilmiştir. (Vâiz-i Belhî, 2009; Makdisî, 1991; Müderriş, 1987).

Camilerde başlayan bu ilim faaliyetleri, ilk olarak Sâmânîler tarafından kurulmuş olduğu söylenen medreselerde devam ederek günümüze kadar süre gelmiştir (İman, 2013). Bu ilim halkalarında yetişen Belh âlimlerinin Hanefî mezhebi içinde ayrı bir ekol olduğunu dile getiren farklı görüşler ortaya çıkmıştır (Müderriş, 1987).

Vaiz Safiyuddin, bütün Belh halkının Müslüman Sünni Hanefi olduğunu ifade eder (Vaiz-i Belhî, 2009). Belh halkının mezhepsel durumunu anlatan şu rivayet de çok önemlidir. Rivayete göre Musa b. İmran (ö. 202), Belh'te vali olduktan sonra ezana ilave yaparak "aliyyen veliyullah" denmesini emretmiş ve bunun üzerine Belh halkı onu öldürmüştür (Müderriş, 1987; Vâiz-i Belhî, 2009). Belh'lilerin Hanefiliğe olan bağlılığı taassup derecesine gelmiştir ki Mansur b. Muhammed es-Sema'nî, Hanefilikten Şafilige geçtiğinde Belh halkı, onun Merv'den çıkıp Tus'a gitmesini istemişlerdir (Müderriş, 1987).

Belh'te son dönemlerde Hanefiler yanında ilk kendinden söz ettiren mezhep Şafii mezhebi olmuştur. IV. asrın başlarından itibaren Belh'te Şafî mezhebinin varlığından söz edilebilse de bu bölgesel anlamdadır. Belh'teki Nizamiyye medresesindeki fakihlerin de Belh'li olmayıp dışarıdan getirildikleri söylenir. (Müderriş, I, 144-145.) Belh'te Hanefilik dışında kurumsallaşmış bir mezhepten söz etmek pek mümkün görünmemektedir.

² Bölgede yetişen âlimlerle ilgili bk. Muhammed Mahrûs Abdullatif el-Müderriş, *Meşâihu Belh* I, 49-112.

Belh'e Hanefiliğin Girişi ve Yayılması

Afganistan fethedildiği sırada Arap coğrafyasından birçok sahabî ve tabiîn fetih nedeniyle Afganistan'a gelmişlerdir. Ayrıca İslamî ilimleri ve fıkıh ilmini öğretmeleri için afganistan'a bazı sahabi ve tabiûn âlimler de gönderilmiştir. Bu sahabiler, fetihden sonra bölgeyi terk etmişlerdir. Bu süreçte Afganistan'da yeni Müslüman olanların hukukî sorunlarını çözüme kavuşturacak âlimlere ihtiyaç duyulmuştur. Dolayısıyla bölge halkı, fıkıh tahsili için Arap yarımadasının değişik bölgelerine özellikle de Kûfe'ye ve Ebu Hanife'nin (ö.150/767) ilim halkasına gitmişlerdir (Vâiz-i Belhî, 2009). Hanefî mezhebi, Ebû Hanife'nin kurduğu ilim halkasında yetişen Belhli öğrencilerinin gayretleri sayesinde Afganistan bölgesine girmiş ve halk tarafından benimsenerek yayılmıştır.

Afganistan'dan gelenler için hac yolu üzerinde bulunmasından dolayı uğrak bir olan Kûfe, kültürel özelliğinden dolayı da Afganistan halkının ilim tahsili için en çok tercih ettikleri belde idi. (İbn Haldun, (t.y) s. 392; Mudarris, I, s. 119-120; Şener 1983, s. 387).³ Ayrıca Ebu Hanife'nin babasının Horasan asıllı olması, Kûfe'de esnek ve meseleci bir tedris yönteminin uygulanması ve daha sonra hâkimiyetin Abbasîlere geçmesiyle birlikte Afganistan ile Kûfe arasında bir yakınlaşmanın başlamış olması Afgan halkını Kûfe'yi tercih etmeye sevk etmiştir. Dolayısıyla bölge halkından fıkıh tahsili yapmak isteyenlerin çoğu Kûfe'ye ve özellikle de Ebu Hanife'ye gitmeyi tercih etmişler ve onun ilim halkasında yer almışlardır. Bu yöndeki eğilimin etkisiyle daha ilk başlarda Afganistan'da Ebu Hanife ve öğrencilerinin görüşleri benimsenmeye başlamıştır. Ebu Hanife'nin ilim halkasında yer alan Belhli öğrencilerin Afganistan'a dönmesiyle birlikte de bu coğrafyada Hanefilik yavaş yavaş yayılmaya başlamıştır.

İbn Haldun, milletlerin bir mezhebi tercih etmelerinin sebebini şöyle açıklar: O, Medine'nin, Kuzey Afrikalılar'ın hac yolu üzerinde bulunduğunu ve ayrıca Afrikalılar'ın bedevi ve sade hayat tarzına sahip olmaları nedeniyle de Hicaz bölgesi ve Malikiliğin onlar için daha uygun olduğunu belirtir. Farklı kültürleri içinde barındırıp hareketli bir hayata sahip olan Irak'ın (Kûfe) ise onların yaşam tarzına uygun olmadığını ifade eden İbn Haldun, aslında Horasan bölgesi olan Afganistan halkının neden Kûfe'yi tercih ettiklerini de ifade etmiş oluyor. Yani coğrafya şartları, yaşam tarzları ve hac ve ticaret yolu üzerinde bulunup uğrak bölge olan beldeler, mezhepsel tercihte önem arz etmektedir (İbn Haldun, (t.y); Şener, 1983).

Bölgede Hanefiliğin Yayılmasında Etkili Olan Faktörler.

1- Sosyal Faktör

Afganistan bölgesi sosyo kültürel açıdan çok hareketli ve canlı bir hayata sahiptir. Hac ve ticaret yolu üzerinde bulunmasından ve kültürel özelliğinden dolayı Belh halkı Kûfe'yi ve oradaki Ebu Hanife'nin ilim halkasına gitmeyi tercih etmişlerdir.

Emevîler döneminde ikinci sınıf muamelesi gören Belh halkı, Emevîlerin, Araplar dışındaki Müslümanlara karşı izlediği politikaya karşı mücadele veren siyasi (Abbasîler) ve dinî (Murcie) gruplara destek vermişlerdir. Çünkü Mürchie, Arapçılığa karşı uzlaşmacı bir akım olarak kendisini göstermekteydi (Madelung, 1377.). Ebû Hanife'nin de bu görüşü savunduğu bilinmektedir. Dolayısıyla Afganistan'daki Mürchie düşüncesinin, Belh'te Ebu Hanife ekolünün yayılmasında etkili olduğu görülmektedir. Ebû Hanife'nin Mürchie ile benzer görüşleri

³ Mezheplerin yayılmasında eğitim öğretim, tedvin, ilmî münakaşalar, talebelerin çabaları, kadılık vb. faaliyetlerin çok önemli rolü vardır. Bunun yanında toplumda yerleşik örf ve adetlerin, sosyal şartların, yaşam tarzlarının da insanları bir mezhebe yakınlık duymaya sevk ettiği ve bunu kolaylaştırdığı aşikârdır. Hanefiliğin Horasan ve onun önemli bir bölgesi olan Afganistan'da yayılmasının sebeplerinden biri de Hanefiliğin örf ve âdete önem vermesidir.

savunduğuna ve Vaiz-i Belhî'nin ifadesine göre erken dönemlerden itibaren Belh şehrinin Ebû Hanife'ye nispetle “*Mürchie kalesi*” (*Mürciâbâd*)⁴ lakabıyla anılmaya başladığına baktığımızda Hanefî kelâmî düşüncenin Belh bölgesinde daha erken dönemlerde benimsendiği söylenebilir (Madelung, 1377,).

Emevî iktidarının Mevalî'ye olan tutumuna karşı Ebû Hanife'nin insan merkezli yaklaşımı ve gayreti sayesinde Horasan (Afganistan) ve Maverâünnehir bölgelerinde ilk önce kelâm ile ilgili görüşleri daha sonra fikhî görüşleri hızlı bir şekilde yayılmaya başlamıştır (Madelung, 1377; Kutlu, 1992). Ebû Hanife ile başlayan bu hareketlilik, Abbâsîlerin hilafete geçmesiyle daha da canlanmıştır. Nitekim Abbâsî halifesi Harun Reşit'ten itibaren Ebû Hanife'nin ders halkasında yetişen öğrencilerin birçoğu, kadılık makamına atanarak Abbâsîlerin hâkimiyet kurdukları bölgelerde söz sahibi olmuşlardır (Kutlu, 1992). Abbâsî halifelerinin, hukukî alanlara Hanefî âlimleri getirmesi devletin hâkimiyeti altındaki bölgelerde ve ileride Samanîlerle daha da yaygınlık kazanacağı Afganistan bölgesinde bu mezhebin benimsenmesini ve hızla yayılmasını sağlamıştır (Bardakoğlu, 1997). Hanefîliğin, Abbâsî devletin resmî mezhebi haline gelmesi zaten Hanefîliğe İslâm dünyasının genelinde bir yaygınlık kazandırmıştı (Usta, 2015).

2- Bölgede Oluşan Türk Devletler

Mezhepler, kişisel faaliyetler ile yayılırken bir de devletin onu desteklemesi ve resmi mezhep haline getirmesi o mezhebin, halk tabanında benimsenmesine sebep olur. Zaten devletlerin dayandığı temel esaslardan biri de inanç ve değerlerdir. Bu yüzden her devlet mensubu olduğu din ve mezhebin korunması ve yayılması için çaba gösterir.

a- Samanîler (819-1005)

Maverâünnehir ve Horasan bölgesinde kurulmuş olan Sâ mânîler,⁵ düşünce ve uygulama açısından kendilerine daha uygun gördükleri Sünnî-Hanefî mezhebini benimsemiş ve yayılması için çaba sarfetmişlerdir (Usta, 2015). Sâ mânîler nezdinde Hanefîlik, diğer mezheplere göre hep bir adım önde olmuştur. Nitekim hukuk alanında atama yaparken tercihlerini hep Hanefîlerden yana kullanmışlardır. Dolayısıyla Samanî devletin hâkim olduğu coğrafya ve dönem, Hanefî mezhebinin şekillenmesinde ve yayılmasında önem arz etmektedir. (Kutlu, 1992; Usta, 2015.)

b- Gazneliler (963-1186)

Gazneliler de Hanefîliği kendinden önceki Sâ mânîler'den miras almıştır. Samanîler'in Hanefîliği ön planda tutması, Gazneliler'in bu mezhebi tercih etmeleri için zaten hazır sebeplerden biridir. Yani Gazneliler'in, Hanefî Sâ mânî mirasını almaları⁶ ve halkının ve âlimlerinin büyük çoğunluğu Hanefîlerden oluşan bölgelerde kurulmuş olmaları da Hanefî mezhebini benimsemelerinde etkili olmuştur (Ara, 1996). Bundan sonra Horasan'daki Müslüman Türk unsurlar, Sünnî-Hanefî olarak İslâm dünyasındaki yerini almışlardır. (Palabıyık, 2015, s. 246.) Horasan'da Şafîliğe karşı Hanefîliğe en büyük desteğin de Gazneliler'den geldiği söylenir (Penahî, *y.t.*; Palabıyık, 2015).

⁴ Belh'in bu şekilde isimlendirilmesi bütün Belh halkının Ebû Hanife ekolünün taraftarı olmalarından kaynaklanıyordu.

⁵ Sâ mân Hânedanının ismi, Belh civarındaki Sâ mân bölgesinin beyi olan ve “Sâ mân hudah” lakabını taşıyan kişiden gelir. Samanîler'in İran kökenli oldukları söylendiği gibi Türk kökenli oldukları da söylenir. (bk. Erkan Göksu, *Tarih-i Güzide*'ye göre Samanîler, s. 151-174; Usta “Sâ mânîler” *DİA*, XXXVI, 66. 2009.

⁶ Gazneli emirleri, Sultan Mahmud'a kadar samani hükümdarlarına tabi idiler. Fikri alanda da Samanîlerin bıraktığı mirasa sahip çıkmışlardır. Gazneli devletinde baştakiler Türk, tabanın çoğu ise yerli halktan oluşmaktadır. (Bk. Palabıyık *Gazneli Devleti Saray Teşkilatı*, s. 40).

c- Selçuklular (1040-1308)

Sâmâniler ile Gazneliler'den sonra hâkimiyeti ele alan Selçuklular da selefleri gibi Sünni-Hanefî (Genelde Sünnî özelde Hanefî) çizgisini takip ederek hüküm sürdükleri coğrafyada uygulama alanında Hanefî mezhebini benimsemişlerdir. Selçuklu sultanları, Hanefî hukukunu, sadece fikhî sorunları halletmede tabi oldukları bir hukuk sistemi olarak görmemiş, aynı zamanda onu şiddetle savunmuşlar ve yayılması için çaba serf etmişlerdir. Dolayısıyla Selçuklular, görevlileri seçme hususunda nadiren Şafî mezhebinden olsa da Hanefî mezhebini esas almışlardır (Koca, 2001; Pırlanta, 2012). Selçuklular döneminde Nizamiye Medreselerinden biri Belh'te açılmış olsa da pek etkili olmamıştır (Ali, y.t).

Bu siyasi otoritelere bağlı olarak Hanefî mezhebi Afganistan coğrafyasında yayılma ve güçlenme fırsatı bulmuştur. (İman 2013, s. 62.) Bu gelişmeler neticesinde Belh, Herat ve Gazne gibi beldeler sahip oldukları fırsatları değerlendirerek birer ilim merkezi haline gelmiştir. (İstahrî, 2004, s. 265;) Bu ilim merkezlerinde yapılan ilmi çalışmalar sonucu birçok ünlü âlim yetişmiş ve Özellikle Belh şehri Irak'a paralel olarak fikhî ilminin merkezi haline gelmiş ve *dâru'l-fekâhe* ve *dâru'l-fikh* sıfatlarla anılmaya başlamıştır (Vâiz-i Belhî, 2009; Müderris, 1987).

Bölgede Yetişen İlk Fakihler ve Talebeler

Afganistan'da Hanefîliğin yaygınlık kazanmasında sosyal şartlar ve devletin tesdeği yanında bölgede yetişen ilk âlimlerin ve talebelerin de etkisi büyüktür (Bardakoğlu, 1997). Çünkü bir düşüncenin halk tabanında kabul görüp yayılması o ekol temsilcilerinin yükledikleri görev ve temsil gücünden kaynaklanır. Hanefîliğin, bu kadar geniş bir alana yayılmasının sebebi de mezhebe mensup âlimlerin, mezheplerini halka sevdirmesidir

Hicri II. yüzyılda Belh'ten Kûfe'ye ilim tahsili için gelmeye başlayan talebeler, Ebu Hanife'nin ilim halkasına katılmış ve onun görüşlerini ve edindikleri fikhî geleneği Belh'te yaymaya başladılar. Örneğin; Belh'te Ebu Mutî (199/814), hem Ebu Hanife'nin fikhî görüşlerini hem de itikadî alanla ilgili görüşlerini yayan âlimlerden biridir (Şener, 1994; Bedir. 2014,). Hanefî mezhebi, Ebû Hanife'nin kurduğu ilim halkasında yetişen Belhli öğrencilerinin gayretleri sayesinde Orta Asya Afganistan bölgesine girmiş ve en yyağın öğreti haline gelerek halkça benimsenmiştir (Bedir, 2014).

Madelung Wilferd, daha Ebû Hanife hayatıyken öğrencilerinin, onun görüşlerini Belh'e taşıdığını ifade eder. Bu öğrenciler, Belh'te kadılık yapmış ve mezhebin yayılmasında önemli rölere sahiptirler. Örneğin; Ebu Hanife'in öğrencisi Ömer b. Meymûn er-Remmah, Belh'te yaklaşık 20 sene kadılık yapmıştır. Ondan sonra göreve yine Ebû Hanife'nin en büyük talebelerinden olan Ebû Mutî el-Belhî getirilmiş ve bu zat da Belh'te 16 sene kadılık yapmıştır. Ebu Mutî'nin ölümünden sonra Belh'in bütün kadıları Hanefî âlimlerinden oluşmaktadır. Belh'li ilk âlimlerinin çoğu Ebu Hanife'nin ve Ebu Yusuf, İmam Muhammed ve Züfer gibi meşhur talebelerinin önde gelen öğrencilerindedir. Böylece Belh şehri doğuda Hanefî fikhî eğitiminin baş merkezi haline gelerek Hanefîliğin yayılmasına rehberlik etmiştir. (Madelung 1377; Kutlu, 1992).

Hanefî okulunun III. Yüzyıla kadar süren kuruluş aşamasından sonra IV. yüzyılda mezhep içinden "Belh Meşayihî" ve "Buhara Meşayihî" kurulmuş ve Hanefîliğin merkezi olmaya devam eden Kûfe'nin, ilmi açıdan gerilmesi üzerine Belh fukahası ön plana çıkmaya başlamıştır (Kutlu, 2006). Bundan sonra Hanefî Mezhebi, tek merkezli olma konumundan çıkmış ve gerek yetiştirdiği âlimler, gerekse bölgede oluşan Türk devletleri vasıtasıyla IV. yüzyıldan itibaren Belh, Semerkan ve Buhara bölgeleri Hanefî mezhebinin merkezi haline gelerek diğer bölgelere de merkezlik etmiştir. Bu fikhî geleneğin, yayıldığı bölgenin kendi kültür ve sorunlarıyla zenginleştirilip geliştirilip o bölgeye nisbetle Belh âlimleri (Meşayih-i

Belh), Buhara ve Irak âlimleri gibi bir gruplandırmaya tâbi tutulduğu görülür. Bu adlandırma, farklı bölgelerdeki fıkıh ve kültürün, hoca-talebe ilişkisi vasıtasıyla sonraki nesillere aktarılması geleneğini ifade eder. Diğer bir ifadeyle önceki nesillerden devralınan fıkıhın yani Irak fıkıhının, söz konusu bölgelerde o bölgenin kendi ihtiyaç ve şartlarına göre farklı biçimlerde geliştiğinin ve böylece Hanefî fıkıhı içinde Belh ekolü gibi alt ekollerin oluştuğunu göstermektedir (Bedir. 2014). Belh fakihlerinin her ne kadar Hanefî mezhebinin kurallarına bağlı kaldıkları görülse de Belh'in sosyal, kültürel ve coğrafi şartlarını dikkate alarak bazı hususlarda Hanefîlerden farklı görüşler ortaya koydukları görülür.⁷

Hanefilik, kimi ülkelerde sadece resmi mezhep olarak kalmış olup halk üzerinde bir egemenlik kuramamışken Afganistan'da ise hem resmi hem de halkça benimsenen tek mezhep olmuştur. Bölgede değişik mezhepler yaşam fırsatı bulmuşsa da en yaygın olanı Hanefî mezhebi olmuştur. Belh ekolü, Ehlü'r-Rey çizgisi üzerinde gelişmiş ve Sünni-Hanefî üzere sabit kalmıştır (Bedir. 2014).

Afganistan'da Fıkıh Ve Fıkıh Eğitiminin Yapıldığı Yerler

Fıkıh kelimesi, sözlükte “bir şeyi bilmek, tam anlamak, derinlemesine kavramak” anlamlarına gelir. İlim vb. kavramlara göre özel bir anlam taşır. Aynı kökten gelen fakih kelimesi de “bir konuyu derinlemesine kavrayan, künhüne vakıf olan ve ince anlayış sahibi kimse” demektir (Karaman,1996). Terim olarak ise fıkıh kelimesi farklı şekillerde tanımlanmıştır. Ebû Hanîfe, fıkıhı, “*kişinin lehine ve aleyhine olan şeyleri bilmesidir*”,⁸ şeklinde tarif ederken, Mecelle'de tanım biraz daraltılarak “*ilm-i fıkıh, mesâil-i şer'iyye-yi amelîyyeyi bilmektir*” şeklinde tanımlanmıştır.⁹

Hız. Peygamber'in (s.a.v.) camilerde başlattığı eğitim geleneğinin ileriki dönemlerde de aynı şekilde devam ettiğini görmekteyiz. Afganistan'da dinî ilimlerin ilk tedris edildiği yer mescit ve camiler ve âlimlerin evleridir. Camilerde oluşturulan ilim halkalarının en yaygını ve ağırlıkta olanı ise fıkıh ilmine tahsis edilen halkalar olmuştur (Makdisî, 1991).

Mescitlerden bağımsız olarak ilk defa 295/907 yılından önce Buhara'da Samaniler (875-999) tarafından yapıldığı rivayet edilen medreseler, daha sonra Afganistan bölgesinde de yaygınlaşmıştır. Gazneli Sultan Mahmut (ö. 421/1030) döneminde Gazne'de elliden fazla medresenin yapıldığı rivayet edilmektedir (Taşdemirci, 1988; Usta, 2009; İman, 2013). Nizamü'l-Mülk (ö. 485/1092) tarafından kurulan Nizamiye medreselerden biri de Belh'te yapılmıştır (Acar, 2007). Bu küçük ilim merkezlerinde bölge halkından fıkıh, hadis, tefsir, kelam ve tasavvuf alanında birçok meşhur âlim yetişmiştir.¹⁰ Afganistan'da bunca fakih yetişmesine rağmen bunlardan günümüze ulaşan fıkıh eserleri yok denecek kadar azdır. Sadece Ebu'l-Leys es-Semerkanî'nin (373/984) furu fıkıha dair bazı eserleri günümüze ulaşabilmiştir.¹¹

Belh, İslam Medreselerinden ilk medreselerin yapıldığı şehirlerden biridir. Belh'teki en eski medreselerden biri halkın isteği üzerine Gazneli hükümdarı tarafından “*Medrese-i Haliliyye*” ismiyle Belh Şeyhlerinden olan Halil b. Ahmed b. İsmail eş-Şeceri adına yapılan medresedir.¹² Daha sonra Nizâmülmülk'ün yaptırdığı Nizamiyye Medreselerinden biri de “*Medrese-i Nizamiyye-yi Belh*” adıyla Belh'te kurulmuştur. (Zehebi, 1984; Ali, t.y.)

⁷ Farklı görüşler için bk. Müderris, *Meşâyih-i Belh II*.

⁸ معرفة النفس ما لها و ما عليها

⁹ Mecelle md. 1. أَلْفَهُ : عِلْمٌ بِأَلْسَانِ الشَّرْعِيَّةِ الْعَمَلِيَّةِ الْمُكْتَسَبَةِ مِنْ أَدْلَتِهَا التَّفْصِيلِيَّةِ.

¹⁰ Belh bölgesinde yetişen âlimler için bk: el-Müderris, *Meşâyihu Belh*; Vâiz-i Belhî, *Fezâil-i Belh*,

¹¹ Ebu'l-Leys Semerkanî'nin günümüze ulaşan bazı eserleri: *en-Nevazil* (el-Fetâvâ) *Uyünü'l-mesâ'il*, *Hizanetü'l-Fıkıh*, *Mukaddimetü's-salât*, *Muhtalifür-Rivaye*,

¹² Kurban Ali'nin Fanızdah Medrese-i naşinahta der horasan adlı bu makalesinde Horasan şehirlerindeki eski ve günümüze ulaşamayan medreseler ele alınmıştır.

Afganistan'da ilk başlarda fıkıh eğitimi Ebu Mutî, Cüzcanî ve Ebu'l-Leys es-Semerkandi gibi bölgesinde yetişen âlimlerin eserlerinden yapılırken daha sonraki dönemlerde Afganistan fakihlerinin değil de diğer bölgelerde yetişen fakihlerin eserleri okutulmaya başlanmıştır. Bunun sebebi, Afganistan'da sonraki dönemlerde ne fûru ne de usul alalnında eser veren âlimlerin olmayışı ve hicri 4. ve 5. asırlardan itibaren fukasıyla meşhur olan Belh'in, ilmi konumunu yitirmesi olabilir. Yani Belh fıkıh geleneğinin Buhara ve Semerkant gibi Horasan'ın diğer bölgelerine kaymasıyla birlikte Belh neredeyse unutulmuş ve söz konusu bölgeler Belh'in yerini almıştır.

Belh Fukhasının Fıkıh Anlayışı

Belhli fakihlerin, fıkıhın kaynakları/delilleri konusunda diğer Hanefilerden ayrıldıkları nokta, dört aslı delilde değil de diğer ferî/talî delillerdedir. Yani Belh fukahasını Irak fukahasından usul yönünden ayıran en belirgin özellik özel örfü kabul etmeleridir. Belh Hanefi fakihleri, yaşadıkları bölgenin şartları, sosyal ihtiyaçlar ve buna bağlı olarak örfleri de farklı olduğundan örf konusunda özellikle de özel örf ve örf sebebiyle istihsane yaklaşımları daha farklıdır (Mohammadullah, 2019)

Özel örfün (Örf-i Has) muteber bir delil (fer'i delil) olup olmayacağı, fukaha arasında tartışmalara sebep olmuştur. Belh fakihleri buldukları coğrafya ve kültürel şartlar gereği özel örfü hukuki bir delil olarak kabul etmiş ve birçok meselenin çözümünde ona müracaat etmişlerdir (İbn Âbidin, 1982; İsmail Hakkı, 2005; Karaman, 1988). Belh fukahası, ilk defa özel örf üzerine fikhî hüküm bina edilebileceğini ifade ederek özel örfle, nassın tahsis, zahiru'r-rivaye'nin tashih edilebileceğini savunurken ayrıca bunun zahiru'r-rivaye'ye tercih edilebileceğini de uygulamalı olarak ortaya koymuşlardır.¹³ Özel örfün, özel bir hüküm ortaya koyduğunu benimseyerek farklı bir metot izleyen Belh fukahası, yeri geldiğinde hem usul hem de fûru alanında Irak bölgesindeki fakihlere muhalif içtihatla buldukları ve yaşadıkları bölgenin şartlarını Irak bölgesinden ayrı değerlendirdikleri için yarı bağımsız bir ekol olarak görülmüştür (Mohammadullah, 2019).

Özel Örf, bölge şartlarına göre olduğundan onun dikkate alınması gerekir. Özel örfün oluşmasında belgenin etkisi vardır. Örneğin; soğuk, sıcak, kurak ve sulu bölgeler, orada yaşayan toplumların oluşturduğu hukuk sistemini de etkilemektedir. Hanefî mezhebini benimsemiş ve değişik bölgelerde yaşamış olan müçtehitlerin görüşlerini incelediğimizde yaşadıkları bölgelere uyum sağladıkları ve bölge şartlarını fikhî içtihatlarında dikkate aldıkları görülmektedir. Örneğin, Ebu Mutî'nin, Belh bölgesinin şartlarını dikkate alarak Irak fakihlerine muhalif içtihatla bulunması ve daha sonraki Belh fukahasının, Irak'lı müçtehitlerinin değil de hemşehrilerinin görüşlerine katılmaları bölge şartlarının hukuka ne kadar etkisinin olduğunu göstermektedir. Nitekim bunu, Belh bölgesinde yaşamış müçtehitlerin içtihatlarını kaleme alan Ebü'l-Leys Semerkandî'de görebiliyoruz. Semerkandî, Hanefîlerin temel içtihatlarına muhalif içtihatla bulunmuş ve bunu ortaya koyarken de kendinden önceki hemşehrilerini referans göstermiştir. Belh'liler, mezhebe muhalefetlerinin sebebini de genellikle bölgelerindeki şartlardan kaynaklandığını bizzat kendileri belirtmiş veya ima etmişlerdir.

Örneğin; ev sahibi biriken karları sokağa atsa ve atılan kar sebebiyle bir insan veya bir hayvan düşerek yaralansa veya ölse bunun hükmü nedir? şeklindeki bir soruya İmam Muhammed şöyle cevap vermiştir: "Eğer bu sokak, çıkmaz sokak ise¹⁴ tazmin sorumluluğu yoktur. Şayet çıkışı bulunuyor ve işlek bir yol ise kişi tazminle sorumlu olur." Ebü'l-Leys, bu hükmün

¹³ Bir grup fukaha ise Belhli fakihlere karşı çıkararak bir beldenin örfü ile nass'ın tahsis ve kıyas'ın terk edilemeyeceğini ifade eder. (Bk. İbn Âbidin, *Neşru'l-arfî binai badi'l-ahkam ala'l-urf*, II, 132.

¹⁴ Ev sahibi karı mecburen oraya atmıştır.

izahında şöyle der: “Bu hüküm, kıyasa göre verilmiştir. Bize göre ise, bu yol çıkmaz sokak olsun veya olmasın istihsana göre tazmin gerekmez. Çünkü bunda “belvâ âmme” vardır. İmam Muhammed, belvâ âmme bulunmadığı için zararın tazmin edilmesine hüküm vermiştir. Nitekim onların yaşadığı beldelerde kar çok bulunmamaktaydı” (Ebü'l-Leys, t.y.).

Ebü'l-Leys'in “Nitekim onların yaşadığı beldelerde kar çok bulunmamaktaydı” ifadesi, onun istihsan metoduyla değişikliğe gittiğini açıkça göstermektedir. Bu örnek, fikhî hükümlerin bölgeden bölgeye değişebileceğini ve sadece az yağın kar ile çok karın bile fikhî hükmü nasıl etkilediğini göstermemiz açısından çok önemlidir.¹⁵

Bir diğer husus da yaralama ve öldürme suçlarında belirlenen diyeti ödemekle yükümlü olan akile ile ilgili meselelerdir ki Belh fukahası bu durumda diyeti akileye değil tamamen suçluya yüklemektedir. Bunun illetini Hinduvânî (ö362/973), şöyle açıklar: Arap toplumunda aileler ve kabileler birbirleri ile dayanışma içerisindedirler. Arap olmayan/bizim toplumlarda ise böyle bir dayanışma yoktur. Dolayısıyla bu toplumlarda âkile sayılabilecek suçlu yakınları diyet ödemekle yükümlü sayılmamalıdır (Ebu'l-Leys, t.y.).

Bir diğer mesele de dokumacının, dokuyacağı ipliğin bir kısmını ücret olarak alması Iraklı fakihlere göre caiz değildir. Çünkü değirmencinin ücret olarak öğüteceği buğdayın bir kısmını alması Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından yasaklanmıştır. Belh fakihler ise, özel örf ile istihsana başvurarak bunun caiz olduğunu söyler. Afganistan bölgesinde güçlü bir otoritenin olmaması ve bunun sonucu olarak paranın fazla revaçta olmaması, Belh fakihlerini mecburen bu hükme yöneltmiştir. Görüldüğü gibi Belh fakihlerinin bu ve benzeri meselelerdeki görüşlerinden, nass ile elde edilen hükmün özel örf ile terk edilebileceği iması çıkmaktadır.

Hinduvânî ve Ebü'l-Leys gibi birçok Belh fukahası, mezhebin ortaya koyduğu fikhî kuralları gözden geçirdikten sonra birçok meseleyi kendi bölgelerindeki toplumsal şartları ve örf-adetleri dikkate alarak onları yeniden yorumla tabi tutmuş ve bunu gerekli görmüşlerdir. Bunu “*Ne müftü, ne de kadı, örfü terk edip mezhebin zahirine göre hükmedebilir*” sözleriyle ifade etmişlerdir (Zahidi, t.y.).¹⁶ Ebü'l-Leys, istidlallerinin gerekçesini “*Arkadaşlarımızın yaşadıkları bölgelerinin âdet ve muamelelerini dikkate alarak cevap verdikleri meseleler çoktur. Muftinin vazifesi, dine aykırı olmayan hususlarda kendi zamanlarında yaşayan halkın âdetine göre hüküm vermektir*” şeklinde açık bir şekilde ortaya koymuştur (Mohammadulla, 2019).¹⁷

İbn Âbidin'in “*Neşru'l-Arf*” adlı risalesindeki ifadeleri, Belh fukahasının özel örf konusundaki görüşlerini destekler mahiyettedir. Örneğin, “Fikhî meseleler ya naslara dayanır ya da re'y ve içtihat ile sabit olurlar. İkinci bölümdeki meselelerin çoğunu müçtehit kendi çağının örfüne göre hükme bağlamıştır. O, bu günkü örf'ün hâkim olduğu devirde bulunsaydı, öncekine muhalif yeni bir hüküm verebilirdi. Bunun içindir ki insanların âdetlerini bilmek içtihadın şartları arasında sayılmıştır. Zamanın değişmesi ile birçok hüküm de değişmektedir. Eğer hükümler, ilk şekilleri gibi kalacak olurlarsa, hem insanlara güçlük ve zarar verir, hem de şeriatın kolaylık sağlama, zarar ve fesadı önleme ilkesine aykırı düşer.” (İbn Âbidin, 1325).

Örf sebebiyle istihsan ise, yerleşik kurala aykırı düşen bir uygulamanın insanlar arasında kabul görüp örf haline gelmesi ve bu örf'e göre amel edilip genel kuralın dışına çıkılmasıdır. Örneğin, akit yaparken akdin gerekli kılmadığı bir şartı ileri sürmek kural olarak geçersizdir. Ancak alıcının, örf'e dayanarak meyvenin olgunlaşmasına kadar dalında kalmasını şart koşması câiz görülmüştür. Burada ihtiyaçlar, örf haline gelerek doktrinde yerini almıştır (Bardakoğlu, 2001).

¹⁵ Fikhî görüşlerin değişiminde bölgenin etkisi ile ilgili örnekler için bk. Müderris, *Meşâyihu Belh*, I-II.

¹⁶ Şükrü Özen'in, yayımlanmamış “Bölgesel Fıkıh Ekolleri”, adlı bildirisine bakılabilir.

¹⁷ Bu konuda geniş bilgi ve kaynaklar için bk. Köse, *İslam Hukukunda Hakkın Kötüye Kullanılması*, s. 193-202.

Bir diğerk örnek; iş akdi yapılırken işçi ücretinin belirlenmesi gerekir. Elde edilecek kârdan hisse şeklinde ücret belirlemenin ise câiz olmayacağı “**Kafizü't-tahhân**” hadisinden çıkarılan genel bir kuraldır. Ancak Belh fakihleri, işçinin dokuyacağı kumaşın bir kısmını ücret olarak alabileceğini ve aynı şekilde çobanın ücret olarak yıl içinde doğacak kuzulardan belli bir oranını alma karşılığında anlaşabileceğini beldelerinin örfü sebebiyle istihsanen câiz görmüşlerdir. Bu görüş mezhep içinde özel örf sebebiyle kıyasın terk ve hadisin tahsis edilmesi tartışmasını da beraberinde getirmiştir (Bardakoğlu, 2001; İbn Âbidîn, 1982).

Belh fakihler satım akdine konu olan irtifak hakkı konusunda da diğerk Hanefilerden ayrılırlar. Hanefi Mezhebinde yaygın kabul edilen görüşe göre irtifak hakkı, bağlı bulunduğu akardan bağımsız olarak satılmaz. Belh uleması ise bu yaygın kanaatten ayrılarak irtifak hakkının tek başına satım konusu olabileceğini kabul eder.

Belh fukahası, Irak fukahasının aksine nadir rivayeti de istidlal kaynağı olarak kabul eder. Onlar, sadece Ebu Hanife, Zufer, Ebu Yusuf ve Şeybani'nin görüşlerini değil, Hasan b. Ziyad ve Ebu Hanife'nin Belh'li öğrencileri Abdullah b. Mübarek ve Ebu Muti gibi âlimlerin görüşlerini de istidlal kaynağı olarak görürler (Ebu'l-Leys, t.y.). Belh fukahasının Irak fukahasından nispeten ayrılarak devam etmeleri kendi bölgelerine verdikleri önemden başka bir şey değildir. Belh'li Ebu'l- Kasım, mezhebe muhalif içtihatla bulunduğu kendisine onlara niye muhalefet ettiği sorulunca, “onlar da insan, biz de insanız” cevabını vermesi, bu konudaki delillerdendir (Müderriş, 1987).

Belh'lilerin özel örf anlayışlarına baktımızda haklı olduklarını görmekteyiz. Çünkü Irak bölgesindeki genel örf anlayışı, o bölge göz önünde tutularak ortaya konulmuş bir şeydir. Üstelik örfün genel olması hangi kiritere göre tayin edilir? Ülkeye göre mi? İlçeye göre mi? Nüfus sayısına göre mi? ya da İnsanların etnik kökenine göre mi? Bu konuda bir açıklama yoktur.¹⁸ Belh'liler, Hanefi mezhebini bu donukluktan kurtarmak için genel örfün yanında özel örfün de kabul edilmesi gerektiğini savunarak mezhebi bu yönde geliştirmek suretiyle onun yerleşmesini sağlamışlardır. Böylece Belh fukahasının faaliyetleri mezhepten kopmadan ve mezhebe körü körüne de bağlanmadan mutecanis bir şekilde devam etmiştir. Onlar, mezhep içerisindeki birçok meseleyi kendi bölgelerinde meydana gelen olaylara uygun hale getirebilmek için yorum sınırlarını zorlamışlardır.

Afganistan Fakihlerinin Yöneticiler Karşısında Duruşu

Hanefi mezhebinin önemli merkezi olan Belh şehri idari açıdan çok önemlidir. Belhli âlimler, bir taraftan adil yöneticilerin idaresinde kadılık gibi önemli görevlerde bulunurken diğerk taraftan da zorba yöneticilere karşı hakkı söylemeyi de ihmal etmemişlerdir. Bunlar, Kur'an ve sünnetten hüküm elde ederken Ebu Hanife ve öğrencilerinin takip ettikleri özgür hareket etme ve içtihadla kimsenin etkisi altında kalmama yöntemine sınıksız sarılmışlardır. Müçtehitlerin özgür içtihat yapma hususunda örnek teşkil eden davranışlarını gösteren örnekler

Mütevekkil b. Hamrân Belh'in önde giden âlimlerindendir. Rivayete göre Ebû Müslim'in ayaklanmasına karşı Belh halkının yanında savaşan Mütevekkil, savaşta yenilmiş ve Mukatil b. Hayyan ve Mukatil b. Süleyman gibi fakihlerle birlikte saklanmışlardı. Ebu Davud¹⁹, Mütevekkil'e “*Bize karşı niye savaştınız.*” dediğinde Mütevekkil, “*Belhlilerin bizim üzerimizde hakları çoktu, onları ödüyorduk. Şimdi hüküm sizin elinizde.*” diye cevap vermiştir. Kendisine kadılık teklif edilince de Ebû Davud'un minberlerde isminin

¹⁸ Özel örf, kişiye özel durumla karıştırılmamalıdır. Bazı durumlar vardı ki kişiye özel olup fikhî hükmü etkileyebilmekte ve o kişiye özel hüküm verilebilmektedir.

¹⁹ Ebû Müslim'in, Belh'in fethi için görevlendirdiği komutanındır.

okunmaması ve valinin müslümanlardan aldıkları malları sahiplerine geri iade etmesi şartıyla kadılığı kabul etmiş ve Belh kadılığı görevinde kalmıştır.

Halife, Mütevekkil'e: "*Bize mahsus olan konularda hüküm verme*" diye yazı gönderdiğinde mektubunun arkasına *إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا*²⁰ ayetini yazıp geri göndermiştir. En sonunda valinin "*Minberlerde bana dua et ve şahitliğimi de kabul et.*" sözünü reddedince vali, iki eli ve iki ayağını kestirtip öldürmüştür (Vâiz-i Belhî, 2009).

Kadı Ebû Mutî zamanında da Belh'te bir kişiye ait araziye Halife'ye yakın olan birisi kendi mülkiyetine geçirip dâru'l-hilâfeden imza aldığı anda arazi sahibi Ebû Mutî'ye şikâyette bulununca Ebû Mutî, halifeye şöyle yazmış: "Ben senin atadığın bir kişiyim. Allah'ın kitabı ve Peygamber'in sünnetine göre hüküm verdim. Şayet sen de buna razı olursan verdiğim hükmü onayla, yoksa beni görevimden azlet." (Vâiz-i Belhî, 2009).

Belh Fakihlerinin Siyaset-i Şer'iye Anlayışı

Siyâset-i şer'iyye, kamu otoritesinin toplumun yararına olacak ve dinin genel ilkelerine ters düşmeyecek düzenlemeler ve uygulamalar yapma yetkisini ifade eder (Apaydın, 2009). Siyâset-i şer'iyye, diğer sünni mezheplerce sadece toplumun maslahatı yönünde kullanılırken Hanefi hukukçuları ise cezayı ağırlaştırma ve maslahat gibi birçok sahada kullanırlar. Bunun sebebi Hanefi mezhebinin bölgelerde²¹ devlet mezhebi olarak bilinmesidir (Koşum, 2003).

İslam hukuku siyaset-i şer'iyye metoduyla, değişen sosyal şartlara ve hayatın isteklerine çözüm getirebilmektedir. Fakihler, İslam'ın genel ilke ve kurallarına bağlı kalmak suretiyle devlet yöneticilerinin şeriatın verdiği yetkiyi kullanmalarını ihtiyaç olarak görmüşlerdir.

Siyaset-i şer'iyye'ye dair Belh'li âlimlerden bazı görüşer: Fakih Ebu Sa'id el-Belhî, şehrin su ihtiyacını karşılayacak su kanallarının kazılmasında tüm halkın devlet başkanı tarafından bu işe zorlanamayacağını söyler (Şeyh, Nizâmüddîn, 2000). Aslında bu tür işler, toplumu ilgilendirdiği için bütün halkın gönüllü bir şekilde yapması gerekirken, Ebu Said halka ağır vergiler koyan devletin bizzat kendisinin bunu yapmakla sorumlu olduğunu bildirir.

Aynı şekilde Ebu Bekir el-İskâfi'ye göre de müslüman devlet başkanı kamusal bir iş yaptığında bu yaptığı işin karşılığı olarak kendi halkından herhangi bir ücret (vergi) talep edemez. Yöneticinin zaten kamunun maslahatı söz konusu olan işleri yapmakla yükümlü olduğunu belirtir (Vaiz-i Belhî, 2009). Ebu Bekir el-İskâfi' ise veliahtlığı caiz görmez ve halifenin, kendisinden sonra iş başına gelmesi için birini veliaht olarak seçmesi durumunda halife veliahtından önce vefat ederse halkın veliahta itaat etme zorunluluğu yoktur (el-Müderriş, 1987).

Sonuç

Afganistan bölgesinde İslam dininin kabul görüp yayılmasından sonra eski hukukun yerini İslam hukuku alır. Bölgede yeni Müslüman olanların hukukî sorunlarını çözüme kavuşturma ihtiyacı duyulur. Hirci II. yüzyılından itibaren bölge halkından birçok kişi fıkıh ilmi tahsili için Kûfe gider ve Ebu Hanife'nin ilim halkasına katılır. Bu öğrenciler, Ebu Hanife'nin görüşlerini ve edindikleri ilmî geleneği memleketlerine intikal ettirirler. Böylece Belh, Gazne ve Herat gibi şehirler birer fıkıh merkezi haline gelerek bu ilim merkezlerinde birçok fıkıh âlimi yetişir.

²⁰ Nisa, 4/58

²¹ Kral Nadir Şah'ın, 929/1523 yılında İslam dini ve Hanefi mezhebine göre bir metin hazırlattığı nakledilmektedir. Ayrıca 1383/1963 yılındaki başka bir fermânda da Afganistan'ın resmi dini İslam, mezhebi Hanefi ve devletin başına geçecek kişinin de Hanefi Mezhebine mensup olması zorunlu olduğu belirtilmiştir. (el-Müderriş, a.g.e, I, s. 150.)

Ebu Hanif'nin Belh'li öğrencileri, Kûfe'de edindikleri fikhî geleneği, yaşadıkları bölgenin kendi kültür ve sorunlarıyla zenginleştirip geliştirirler. Yani Irak fikhî, söz konusu bölgelerde o bölgenin kendi ihtiyaç ve şartlarına göre farklı biçimlerde gelişir ve böylece Hanefî fikhî içinde söz konusu bölgelere nisbetle Belh âlimleri (Meşâyih-i Belh) ve Buhara âlimleri olmak üzere bir gruplandırmaya tâbi tutulur ve böylece Belh ekolü gibi alt ekoller oluşmaya başlar. Belh fakihlerinin her ne kadar Hanefî mezhebinin kurallarına bağlı kaldıkları görülse de Belh'in sosyal, kültürel ve coğrafi şartlarını dikkate alarak bazı hususlarda Hanefilerden farklı görüşler ortaya koyarlar. IV. Yüzyıla kadar Hanefiliğin merkezi olmaya devam eden Kûfe'nin, bundan sonra ilmi açıdan gerilmesi üzerine Belh fukahası ön plana çıkmaya başlar. Gerek yetiştirdiği âlimler, gerekse bölgede oluşan Türk devletleri vasıtasıyla Belh, Semerkan ve Buhara bölgeleri Hanefî mezhebinin merkezi haline gelir.

Irak Hanefiliğinden ayrı bir ekol olmaya başlayan Belh fıkıhleri, özel örfü kabul ederek usul yönünden Irak Hanefilerinden ayrılırlar ve yaşadıkları bölgenin şartlarını dikkate alarak birçok meselede onlara muhalif içtihatla bulunurlar.

KAYNAKÇA

- Acar, Abdurrahman, (2007). "Selçuklu medreseleri ve islam kültür ve medeniyetine kazandıkları", *Uluslararası Türk Dünyasının İslamiyete Katkıları Sempozyumu*, İsparta,
- Altun, Ara, (1996). "Gazneliler" *DAİ*, XIII, 484-486.
- Apaydın H. Yunus, (2009). "Siyaset-i Şeri'yye, *DİA*, XXXVII, 299-304.
- Bardakoğlu, Ali, (1997.) "Hanefî Mezhebi" *DİA*, XVI, 1-21.
- (2001). "İstihsân" *DİA*, XXIII, 339-347.
- Bedir, Murteza, (2014). *Buhara hukuk okulu*, İstanbul: İsam yayınları,
- Belazurî, Ahmed b. Yahya el-Belâzurî (ö. 279/892), (2013). *Fütûhu'l-büldân/Ülkelerin fethi*, (trc. Mustafa Fayda), İstanbul: Siyer Yayınları, I-XXI,
- Çetin, Osman, (1998). "Horasan", *DİA*, XVIII, 234-241.
- Devlet Abâdi, Basir Ahmed, (1992). *Şunasname-i Afganistan*, Kum: Veli Tuğrafi Şehid, 1. bs.
- Ebü'l-Leys Es-Semerkandî, İmâmü'l-hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkandî, (ö. 373/983) (t.y.). *en-Nevâzil*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, A-3459 numraya kayıtlı.
- Göksu, Erkan, Tarih-i güzide'ye göre samaniler, (2011). *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*, (2), 151-174
- Gubar, Mir Gulam Muhammed, (1384). *Afganistan dar mesir-i tarih*, Kabil, I-II.
- (1386). *Coğrafyayı tarih-i Afganistan*, Linu Tayıp Matbaa-i Duleti, Kabil.
- Habibî, Allame Abdulhay, (1967). *Tarih-i muhtasar-ı Afganistan*, Kabil: Encümen-i Tarih-i Edeb
- (1367), *Tarih-i afganistan badez islam*, 3. bs. Tahran: Aşna yayınları.
- Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh Hamevî Bağdâdî Rûmî, (626/1229), (1957). *Mu'cemü'l-büldan*, Beyrut: Dâru Sadir.
- Hammad, Muhammed Âlem, (2012). Afganistan'da islâm'ın gelişimi ve hâkim şehid el-mervezi, *Orta Asya'da İslam: Türk'ün Tanrısı'ndan, Tanrı'nın Türk'üne*, 981-1009.
- Herevî, Cevad, (1393). *Tarih-i samaniyan*, Tahran: Müessesesi-i İntişarat-ı Emir Kebir.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülazîz ed-Dımaşkî (1252/1836) (1982). *Reddü'l-muhtâr*, (trc. Ahmed Davudoğlu. İstanbul: Şamil Yayınevi.
- (1325). *Neşru'l-arfî binai badi'l-ahkâm 'ala'l-urf*, I-II, Dersaadet.
- İbn Haldun, Ebu Zeyd Veliyyüddin Abdurrahman b. Muhammed, (808/1406) (t.y.). *Mukaddime*, Kahire: el-Mektebetü't-Ticareti'l-Kübra.

İbn Kesir, Ebü'l-Fidâ İmadüddin İsmail b. Ömer (774/1373), (1994). *el-Bidaye ve'n-nihaye*, VII, 210, Beyrut: Mektebetü'l-Maârif.

İbn Vazih, Ahmed b. İshak b. Cafer el-Yakubi, (292/905), (2003). *Kitabül-büldan-Ülkeler kitabı*, (trc. Murat Ağarı), İstanbul: Ayışığı Kitapları.

İmâdî, Muhammed Hasan Abdülkerim el-İmâdî, (t.y.). *Horâsân fî asri'l-Gaznevî*, Müessesetü Hammâde li'l-Hademât ve'd- Dirasâti'l-Camiyye ve Dârü'l-Kindî li'n-Neşri ve't-Tevdî.

İman bt. Suûd b. Hayşân el-Kureşî, (2013) *el-Hayâtü'l-ilmîyye fî belh hılâle'l-fetra (205-617/820- 1220)* Yüksek Lisans Tezi. Camiatü Ümmi'l-Kurâ. Sudi.

İsmail Hakkı İzmirli, (2005). "Örfün islam hukukundaki yeri", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, (5), 207-216.

İsmaili, Dr. Kurban Ali, (t.y.). Fanızdah medrese-i naşınahta der horasan, (sede hayi Çahârim ta Şeşim hicri 4-6) *Tarih ve temeddün-i İslam, Sal-i Suum Şumare-i Şeşim, Paiz ve Zemistan*, (86), 63-82.

İstahrî, Ebu İshak İbrahim b. Muhammed el-Farisî (ö. 340/951), (2004). *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, Beyrut: Dâr-u Sâdir.

Karaman, Hayreddin, (2010). *Fıkıh usulü, islam hukukunun kaynakları metodu ve felsefesi*. İstanbul: Ensar Neşriyat.

---(198). "Âdet", *DİA*, I, 369-373

---(1996). "Fıkıh", *DİA*, XIII, 1-14

Kaya, Eyyüp Said, Hanefi Mezhebi'nde (1996) *Nevazil literatürünün doğuşu ve ebu'l-leys es-semerkan'nin kitabı'n-nevazil'i*, Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Khalîk, Salih Muhammed, (2008). *Tarih-i edebiyat-ı belh ez kuhenterîn ruzgârân ta avâil-i side-i bist-u yeküm*, Kabil: Matbaa-i Meslek-i Afgan,

Koca, Ferhat, "Selçukluların islam hukuk mezheplerine bakışları", *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildiriler*, Konya 2001.

Koşum, Adnan, (2003). İslam hukukunda siyaset-i şeriyye kavramı, *İslami Araştırmalar Dergisi*, 16 (3), 350-358.

Köse, Saffet, (1997). *İslam hukukunda hakkın kötüye kullanılması*, Konya, (bs.y.).

Kutlu, Sönmez, (1992). Horasan ve maveraünnehirde ilk mürcie ve hanefiliğin yayılışı, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (33), 239-247.

---(2006). "Mürcie" *DİA*, XXXII, 41-45.

Madelung, Wilferd, (1377). *Fırkahay-i islâmi*, (trc: Ebu'l-Kâsım Sırrı), Tahran: Esâtir Matbaası.

Mahfil dergisi, (1343). Zi'l-Ka'de 338, 5, (58), 194.

Makdisî Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed el-Makdisî, (ö. 390/1000) (1991). *Ehsenü't-tekâsîm fî ma'rifeti'l-ekâlîm*, Kahire: Mektebetü Medbûlî.

Mohammadullah Obaidullah, (2019). Hanefî belh ekolünde özel örfün yeri, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, (34), 227-243.

Mudarris, Muhammed Mahrus Abdülletif, (1987). *Meşayihu belh mine'l-hanefiyye ve ma inferedu bihi mine'l-mesaili'l-fikhiyye*, Bağdad: Dârü'l-Arab.

Özen, Şükrü, (t.y.). "Bölgesel fıkıh ekolleri", yayımlanmamış bildiri

Palabıyık, M. Hanefî, (2015, Nisan). *Gazneli devletin'de ehl-i sünnet ve hanefilik*, Devirleri Aydınlatan Meşale: İmam-ı A'zam ulusal sempozyum tebliğler kitabı, Eskişehir.

Pejend, Ferid, (2005). *Coğrafya-ı tarihi Afganistan*, Kabil: Meyvand Yayınları.

Penahî, Abbas, (t.y.). *Nigahî be evzâi' dinî asr-ı gaznevî ber asas-ı tarih-i beyhaki*.

Pırlanta, İsmail, (2012). Büyük selçukluların horasan'da sosyal ve dini yaşam üzerine bazı uygulamaları, *Cümhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14(2), 689-719.

Saray, Mehmet, (1988). "Afganistan" *DİA*, I, 408-411

Sivrioğlu, Töre., & Ahmad Jawid Türkoğlu, (2017). *Başlangıçtan günümüze afghanistan tarihi*, İstanbul.

Şener, Abdulkadir,(1983). İslam'da mezhepler ve hukuk ekolleri, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (26), 371-406.

---(1994). "Ebu Mutî el-Belhî" *DİA* X, 194-195.

Şeyh Nizam, Burhanpurlu, (ö.1090/1679), (1310). *Fetava'l-alemgiriyye (el-Fetava'l-hindiyye)*, Bulak: Matbaatü'l-Kübra'l-Emiriyye.

Tanîn, Zahir, (2005). *Afganistan der karn-i bîstom (1900-1996)*, İrfan: Tehran.

Taşdemirci, Ersoy, (1988). "Medreselerin doğuşu kaynakları ve ilk zamanları", *Erciyes Üniversitesi SBE. Dergisi*, (2), 269-278.

Usta, Aydın, (2015). *Samanîler devrinde haneî mezhebi*, Devirleri Aydınlatan Meşale: İmam-ı A'zam ulusal sempozyum tebliğler kitabı, Eskişehir.

---(2009). "Sâmânîler" *DİA*, XXXVI, 64-68.

Vâiz-i Belhî, Ebu Bekir Abdullah b. Ömer b. Muhammed b. Dâvûd Vâiz-i Belhî, (2009). *Fezâil-i Belh*, Tahran: Cengelek.

Yazıcı, Tahsin, (1992). "Belh" *DİA*, V, 410-411.

Zahidî, Ebü'r-Reca Necmeddin Muhtâr b. Muhmud (ö. 658/1260), (t.y.). *Kunyetü'l-fetva*, İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi numra 3122de kayıtlı eserin CD'sidir;

Zehebi, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, (748/1348), (1984). *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, (thk. Şuayb el-Arnâvût, Muhammed Naîm el-Araksûsî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.

--(1988). *Tarihü'l-İslâm ve vefeyatü'l-meşahir ve'l-a'lâm*, (thk. Ömer Abdüsselam Tedmuri), Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, Beyrut.

EXTENDED ABSTRACT

After Afghanistan, located in the Khorasan region, was conquered by the Muslim Arabs during the Hulafa-i Raşidin period, the previous law was replaced by Islamic law (fiqh) with the acceptance and spread of Islam in the region. However, fiqh in Afghanistan is not a fiqh that was formed immediately after the conquest. Because at that time there was no school of fiqh in the Islamic world. The formation process of the Afghan (Belh) fiqh school mostly coincides with the Tabin and Tebe-i Tabin periods. In other words, when there was a need for scholars to solve the legal-fiqh problems of the new Muslims in the Afghanistan region, the people of Afghanistan went to Kufa for learning science, especially to Kufa because it was on the pilgrimage route to different parts of the Arabian peninsula, and to Abu Hanifa because they felt closer to them in terms of thought. they joined his circle of knowledge.

Students from Belh who went to Ebu Hanife and studied fiqh, transferred Ebu Hanife's views and scientific tradition to their hometowns. Hanafî fiqh culture, III. and IV. After its rapid spread in Iraq and later in other Islamic geographies in the centuries, this fiqh tradition enriched with the different cultures and problems of each region and developed in different ways according to the needs and conditions of the regions in question. Abu Hanif's students from Belh enrich and develop the fiqh tradition they acquired in Kufa with the culture and problems of the Afghanistan region they live in. Thus, Hanafi fiqh is subject to a grouping such as the scholars of Belh (Maşâyih-i Belh) and the scholars of Bukhara relative to the regions in question, and thus sub-schools such as the Belh school begin to form within the Hanafî sect. In addition to the fact that Abu Hanifa is of Afghan origin, the inclination of the Turkish states ruling in the region to the Hanafi sect and the students of Belh have a great impact on the spread of the Hanafî sect in this geography and the people's preference and

adoption of Hanafism. Although there are other sects in Afghanistan, the Hanafi sect is dominant in terms of prevalence and effectiveness. In particular, the city of Belh has become one of the centers of the Hanafi sect.

As in other Islamic sciences, there have been important developments in the science of fiqh in the Afghanistan region, and many Hanafi fiqh scholars have been trained depending on these developments. Since the states established in Afghanistan (Samanis, Ghaznavids and Seljuks) were based on Hanafism, Hanafism was also adopted by the people. Depending on these political authorities, the Hanafi sect found the opportunity to expand and strengthen in Afghanistan. As a result of these developments, towns such as Belh, Herat and Gazne have become centers of science by utilizing the opportunities they have. The city of Belh, known as "Daru'l-fukaha" and "Daru'l-fiqh", which has become the center of fiqh science in parallel with Iraq, has become the center of fiqh science, especially in the city of Belh, as a result of the scientific studies carried out in these science centers. It has a very important place in its culture and history. At that time, many madrasahs and science centers were established in the Belh region and Islamic fiqh was transferred to other cities from here.

Although the scholars of Balkh adhered to the rules of the Hanafi sect, they took into account the political, social, cultural and geographical conditions of Balkh and expressed different views from the Iraqi Hanafis on some issues, especially on social and cultural issues that require istihsan. The most distinctive feature that distinguishes the scholars of Belh from the scholars of Iraq is that the people of Belh accept special customs. In addition, the people of Balkh, unlike the Iraqi fuqaha, accept the rare narration as a source of induction. In other words, they adopt not only the views of Abu Hanifa, Zufer, Abu Yusuf and Shaybani, but also the jurisprudence of prominent Khorasanian students of Abu Hanifa as a source of inference. The fact that the Fuqaha of Balkh remained relatively separate from the Iraqi fukahas by presenting different views is because the conditions of their own regions were different. In other words, the scholars of Balkh differ from other Hanafi scholars in many issues due to the conditions of the region they live in. IV. Continuing to be the center of Hanafism until the 19th century, after that, the scholars of Belh started to come to the fore after the scientific tension of Kufe. Belh became the center of the Hanafi sect, both through the scholars he trained and the Turkish states formed in the region.

Although different sects have had the opportunity to live in Afghanistan, the most common Hanafi sect has become the most common, with the states ruling in the region making Hanafism the official sect. Balkh school of fiqh developed on the line of ahlu'r-ray and remained stable like Sunni-Hanefism. Almost all of the scholars who grew up here are Hanafi scholars. Hanafism is the first thing that comes to mind when Afghanistan is mentioned.